

Roman Jirák et al.

geronto **PSYCHIATRIE**

GALÉN

Upozornění

Všechna práva vyhrazena.

Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele.

Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Galén

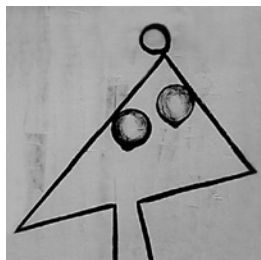
Na Bělidle 34, 150 00 Praha 5

www.galen.cz

© Galén, 2013

Roman Jirák et al.

geronto **PSYCHIATRIE**

GALÉN

Hlavní autor a pořadatel

doc. MUDr. Roman Jirák, CSc.

*Centrum pro diagnostiku a léčbu Alzheimerovy choroby, Psychiatrická klinika,
1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy a Všeobecná fakultní nemocnice, Praha*

Recenzentka

doc. MUDr. Iva Holmerová, Ph.D.

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy; Gerontologické centrum, Praha

Roman Jirák et al.

GERONTOPSYCHIATRIE

První vydání

Vydalo nakladatelství Galén, Na Bělidle 34, 150 00 Praha 5

Editor nakladatelství Lubomír Houdek

Šéfredaktorka nakladatelství Soňa Dernerová

Odpovědný redaktor Radek Lunga

Ilustrace na obálce Petr Panev

Sazba Petra Veverková, Galén

Tisk Glos, Špidlenova 436, 513 01 Semily

Určeno odborné veřejnosti

G 311012

www.galen.cz

Zpracování monografie bylo podpořeno výzkumným záměrem

VZ MŠM 0021620849 – Neuropsychiatrické aspekty neurodegenerace

Všechna práva vyhrazena.

Tato publikace ani žádná její část nesmějí být reprodukovány, uchovávány v rešeršním systému nebo přenášeny jakýmkoli způsobem (včetně mechanického, elektronického, fotografického nebo jiného záznamu) bez písemného souhlasu nakladatelství.

Pořadatel, autoři i nakladatel vynaložili značné úsilí, aby informace o léčivech odpovídaly stavu znalostí v době zpracování díla. Nakladatel za ně nenese odpovědnost a doporučuje řídit se údaji o dávkování a kontraindikacích uvedenými výrobcí v příbalovém letáku příslušného léčivého přípravku. Týká se to především přípravků vzácněji používaných nebo nově uváděných na trh. V textu jsou používány ochranné obchodní známky léků a dalších produktů. Absence symbolů ochranných známek (©, TM aj.) neznamená, že jde o nechráněné názvy a značky.

© Galén, 2013

ISBN 978-80-7262-960-2 (PDF)

ISBN 978-80-7262-961-9 (PDF pro čtečky)

AUTORSKÝ KOLEKTIV

Hlavní autor a pořadatel

doc. MUDr. Roman Jiráček, CSc.
*Centrum pro diagnostiku a léčbu Alzheimerovy demence,
Psychiatrická klinika, 1. LF UK a Všeobecná fakultní nemocnice, Praha*

Autoři

doc. MUDr. Aleš Bartoš, Ph.D.
*Neurologická klinika, 3. LF UK a FN
Královské Vinohrady, Praha, a AD
centrum, Psychiatrické centrum Praha*

MUDr. Vanda Franková
Psychiatrická léčebna, Dobřany

MUDr. Jiří Konrád
Psychiatrická léčebna, Havlíčkův Brod

MUDr. František Koukolík, DrSc.
*Oddělení patologie a národní
referenční laboratoř TSE-CJN, Fakultní
Thomayerova nemocnice s poliklinikou,
Praha*

MUDr. Petr Kozelek
*Centrum pro diagnostiku a léčbu
Alzheimerovy choroby, Psychiatrická
klinika, 1. LF UK a Všeobecná fakultní
nemocnice, Praha*

MUDr. Hana Kučerová
Psychiatrická léčebna, Šternberk

MUDr. Zuzana Lattová, Ph.D.
Psychiatrické centrum Praha

MUDr. Vladimír Línek, CSc.
*Neurologická klinika, 1. LF UK
a Všeobecná fakultní nemocnice, Praha*

MUDr. Radoslav Matěj, Ph.D.
*Oddělení patologie a národní
referenční laboratoř TSE-CJN, Fakultní
Thomayerova nemocnice s poliklinikou,
Praha*

doc. MUDr. Pavel Pavlovský, CSc.
*Psychiatrická klinika, 1. LF UK
a Všeobecná fakultní nemocnice, Praha*

MUDr. Tamara Tošnerová
*Ambulance pro poruchy paměti, Ústav
ošetřovatelství, 3. LF UK a FN Královské
Vinohrady, Praha*

MUDr. Světlana Žuchová, Ph.D.
*Psychiatrická klinika, 1. LF UK
a Všeobecná fakultní nemocnice, Praha*

OBSAH

1. Gerontopsychiatrie – historie, osobnosti, současnost	17
<i>Roman Jirák</i>	
2. Nejčastější psychické poruchy v seniorském věku	20
<i>Roman Jirák</i>	
3. Změny psychiky ve stáří.....	21
<i>Tamara Tošnerová</i>	
Ztráta nezávislosti u stárnoucí populace	24
Změny, které mohou vést k závislosti.....	24
■ Fyzické změny	24
■ Sociální změny	25
■ Psychologické změny	25
Pohled na dopad závislosti	26
Literatura	27
4. Použití zobrazovacích metod v gerontopsychiatrii.....	28
<i>Vladimír Línek</i>	
Výpočetní tomografie.....	29
Nukleární magnetická rezonance.....	31
Jednofotonová emisní výpočetní tomografie	33
Pozitronová emisní tomografie	35
Skóre mediotemporální atrofie	35
Literatura	35
5. Vyšetření gerontopsychiatrického pacienta	36
<i>Roman Jirák</i>	

6. Možnosti testování paměti u seniorů	39
<i>Světлана Žuchová</i>	
Pracovní paměť	41
■ Brown-Peterson Task	41
■ Brief Word Learning Tests	41
■ Reprodukce textu	41
Vizuálně-prostorová paměť	41
■ Reyova-Osterriethova komplexní figura	42
Prospektivní paměť	42
Testy dávných vzpomínek	43
■ Famous Events Test	43
Autobiografická paměť	43
Dotazníkové metody	44
■ Memory Functioning Questionnaire	44
<i>Literatura</i>	<i>45</i>
7. Posuzovací škály a testy používané v gerontopsychiatrii	47
<i>Aleš Bartoš, Roman Jiráček</i>	
Testování kognitivních funkcí	47
■ Jednoduché orientační kognitivní zkoušky	47
■ Komplexní orientační kognitivní testy	54
Dotazníky aktivit denního života	59
■ Dotazník funkčního stavu / Functional Activities Questionnaire (FAQ)	60
■ Dotazník soběstačnosti / Disability Assessment for Dementia (DAD)	61
■ Bristolská škála aktivit denního života / Bristol Activities of Daily Living Scale (BADLS)	61
Škála deprese pro geriatrické pacienty / Geriatric Depression Scale (GDS)	66
Hachinskiho ischemické skóre / Hachinski Ischemic Score	67
<i>Literatura</i>	<i>68</i>
8. Demence a další poruchy kognitivních funkcí	69
<i>Roman Jiráček</i>	
Diagnostika syndromu demence I (základní příznaky)	69
Diagnostika syndromu demence II	70
Epidemiologie	71
8.1. Neuropatologie vybraných příčin syndromu demence	73
<i>František Koukolík</i>	
Alzheimerova nemoc	73
■ Makroskopické změny	73
■ Mikroskopické změny	73
■ Specifická neurohistologických změn	76

■ Demence při Alzheimerově nemoci – neuropatologická korelace	76
■ Lehká kognitivní porucha (mírná porucha poznávacích funkcí)	80
■ Genetické vlivy	80
Vaskulární kognitivní porucha (vaskulární demence)	81
■ Hipokampální skleróza	82
■ Normotenzní hydrocefalus	82
■ CADASIL	83
■ Hereditární mozkové krvácení s amyloidózou – holandský typ	83
■ Hereditární mozkové krvácení s amyloidózou – islandský typ	83
■ Familiární amyloidóza – finský typ	83
■ Familiární britská demence s amyloidovou angiopatií	84
■ Familiární dánská demence	84
Frontotemporální lobární degenerace	84
■ Pickova nemoc	87
■ Kortikobazální degenerace	88
■ Progresivní supranukleární obrna	88
■ Nemoc s argyrofilními zrny	89
■ Mnohotná systémová tauopatie s demencí	89
■ Frontotemporální lobární atrofie doprovázená onemocněním motorického neuronu	90
■ Onemocnění charakterizované neuronálními inkluzemi obsahujícími intermediální vlákna	90
■ Demence bez charakteristického histologického nálezu	90
■ Frontotemporální lobární degenerace doprovázená proteinem FUS	90
Onemocnění charakterizovaná Lewyho tělísky	91
■ Demence s Lewyho tělísky	91
Alkohol a demence	93
Demence při Huntingtonově nemoci	95
■ Heredodegenerativní a metabolické příčiny demencí před 60. rokem věku	96
■ Symptomatické a takzvané reverzibilní demence	96
Prionová onemocnění	97
<i>Literatura</i>	<i>100</i>

8.2. Alzheimerova nemoc **102**

Roman Jirák

Klinický obraz	102
Diagnostika	105
Diferenciální diagnostika	108
Terapie	109
■ Inhibitory mozkových cholinesteráz	110
■ Slabé kompetitivní inhibitory glutamátergních ionotropních receptorů typu NMDA	111
<i>Literatura</i>	<i>117</i>

8.3. Demence s Lewyho tělísky	119
<i>Jiří Konrád</i>	
Epidemiologie	120
Neuropatologické znaky a vztahy s Parkinsonovou a Alzheimerovou nemocí	120
Klinický obraz a diagnostika	123
Možnosti léčebného ovlivnění	125
Literatura	127
8.4. Demence u Parkinsonovy nemoci a onemocnění typu »Parkinson plus«	128
<i>Jiří Konrád</i>	
Základní charakteristiky Parkinsonovy nemoci	128
Typické klinické příznaky demence u Parkinsonovy nemoci	128
Možnosti terapie příznaků demence u Parkinsonovy nemoci	129
Onemocnění typu »Parkinson plus«	130
Literatura	131
8.5. Frontotemporální lobární degenerace, frontotemporální demence (F02.2)	132
<i>Vanda Franková, Radoslav Matěj</i>	
Historie	132
Epidemiologie	133
Průběh onemocnění	133
Etiologie a patogeneze	133
Neurochemické změny	135
Klinický obraz	135
■ Demence frontálního typu (behaviorálně-dysexekutivní varianta)	136
■ Sémantická demence	137
■ Primární progresivní afázie (progresivní nonfluentní afázie)	138
Vyšetření pacientů s FTLD	139
Diagnostika	142
Diferenciální diagnostika	143
Terapie	145
Kortikobazální degenerace	148
Progresivní supranukleární obrna	148
Literatura	149
8.6. Další demence neurodegenerativního původu	151
<i>Roman Jirák</i>	
Huntingtonova nemoc	151
Demence v rámci sclerosis multiplex	151
Literatura	152

8.7. Vaskulární demence	153
<i>Roman Jirák</i>	
Epidemiologie.....	153
Diagnostika.....	154
■ Diagnostická kritéria NINDS-AIREN	154
Klasifikace vaskulárních demencí.....	155
■ Multiinfarktová demence (F01.1)	155
■ Vaskulární demence s náhlým začátkem (F01.0)	155
■ Subkortikální vaskulární demence (F01.2)	155
Jiné, vzácné vaskulární demence.....	156
■ CADASIL	156
■ Cerebrální amyloidová angiopatie	157
Terapie	157
Smíšené demence	158
<i>Literatura</i>	<i>159</i>
8.8. Demence infekčního původu	160
<i>Pavel Pavlovský</i>	
Demence bakteriálního původu.....	160
■ Neurosyfilis.....	160
■ Lymeská borrelióza	162
Demence virového původu.....	163
■ Demence u AIDS	163
■ Demence vyvolaná virem Herpes simplex.....	164
Demence prionového původu	165
Demence parazitárního původu.....	165
<i>Literatura</i>	<i>165</i>
8.9. Lidské prionové nemoci.....	166
<i>Vanda Franková, Radoslav Matěj</i>	
Demence u Creutzfeldtovy-Jakobovy nemoci (F02.1)	167
■ Definice	167
■ Historie	167
■ Epidemiologie	167
■ Etiologie a patogeneze	168
■ Klinický obraz	168
■ Vyšetření pacienta s CJN	170
■ Diferenciální diagnostika	173
■ Diagnóza.....	173
■ Terapie.....	175
■ Prognóza.....	175
Genetická Creutzfeldtova-Jakobova nemoc	176
Náhodně přenesená CJN	177
Nová varianta CJN	178

Kuru	180
Gerstmannova-Sträusslerova-Scheinkeroва nemoc.....	180
Fatální familiární insomnie	180
Literatura	181
8.10. Psychické poruchy na podkladě SLE a dalších revmatologických onemocnění	183
<i>Petr Kozelek</i>	
Organické psychické poruchy	185
■ Systémový lupus erythematoses	186
■ Sjögrenův syndrom	197
■ Revmatoidní artritida	197
■ Vaskulitidy	197
■ Onemocnění infekční etiologie	198
■ Amyloidóza.....	199
■ Sarkoidóza	199
Reaktivní psychické poruchy.....	200
■ Revmatoidní artritida.....	200
■ Systémový lupus erythematoses	200
■ Juvenilní idiopatická artritida a další onemocnění.....	201
Farmakogenní psychické poruchy	201
■ Imunosupresiva	202
■ Antimalarika	203
■ Nesteroidní antiflogistika	203
Terapie psychických poruch u revmatologických nemocných.....	204
■ Psychoterapie.....	204
■ Farmakoterapie	204
■ Elektrokonvulzivní léčba	206
Literatura	207
8.11. Ostatní symptomatické demence	209
<i>Roman Jirák</i>	
Metabolicky podmíněné demence	209
■ Hereditárně podmíněné metabolické demence.....	209
■ Hereditárně nepodmíněné metabolické demence.....	210
Demence na podkladě hypovitaminóz.....	210
Demence na podkladě endokrinopatií.....	211
Farmakogenně podmíněné demence a jiné poruchy paměti	211
Alkoholové demence a jiné poruchy paměti.....	212
■ Wernickeův-Korsakovův alkoholový syndrom.....	212
■ Alkoholová demence	213
Demence způsobené jinými intoxikacemi	213
Epileptické demence	213
Demence způsobené traumaty mozku.....	213

Demence způsobené nádory a paraneoplastické demence	214
Demence na podkladě normotenzního hydrocefalu	214
Literatura	215
8.12. Mírná porucha poznávacích funkcí	216
Roman Jirák	
Literatura	219
8.13. Izolované a přechodné kognitivní deficity	220
Roman Jirák	
Literatura	221
8.14. Behaviorální a psychologické symptomy demencí	222
Roman Jirák	
Terapie	224
Literatura	226
8.15. Úzkostné poruchy u seniorů s demencí	228
Vanda Franková	
Epidemiologie	228
Rizika vzniku	228
Klinický obraz	229
Terapie	230
■ Nefarmakologické postupy	230
■ Farmakoterapie	231
Literatura	233
8.16. Nefarmakologické postupy v léčbě Alzheimerovy nemoci a demencí jiného typu	234
Vanda Franková	
Práce s pečující osobou	234
■ Mírný stupeň demence	234
■ Střední stupeň demence	235
■ Těžký stupeň demence	235
Práce s pacientem	236
■ Mírný stupeň demence	236
■ Střední stupeň demence	236
■ Těžký stupeň demence	236
■ Program pro pacienty s demencí	237
Možnosti využití psychoterapeutických technik při práci se seniory s demencí	237
■ Podpůrná terapie	237
■ Terapie zaměřená na orientaci v realitě	238

■ Kognitivně-stimulační terapie	239
■ Reminiscenční terapie	239
■ Validační terapie	240
■ Trénink paměti	242
■ Senzorická stimulační terapie	243
■ Muzikoterapie	243
■ Multisenzorická stimulace	244
■ Behaviorální terapie	244
■ Kognitivně-behaviorální terapie	245
■ Terapie s loutkou	246
<i>Literatura</i>	246
9. Deliria (stavy zmatenosti) ve stáří	248
<i>Jiří Konrád</i>	
Epidemiologie	249
Definice	249
Etiologie	249
Klinický obraz a diagnostika, diferenciální diagnostika	
demenace a deliria	251
Terapie	252
■ Symptomatická farmakoterapie deliria nenasledajícího na demenci	254
■ Symptomatická farmakoterapie deliria nasedajícího na demenci	255
■ Doléčování deliria po jeho odeznění – prevence časných relapsů	257
<i>Literatura</i>	257
10. Deprese ve stáří	259
<i>Roman Jiráček</i>	
Rozdělení depresí ve vyšším věku	259
Vyšetření depresivního pacienta	264
Terapie depresí ve stáří	265
Sebevražednost ve stáří	267
<i>Literatura</i>	270
11. Úzkostné poruchy ve stáří	271
<i>Roman Jiráček</i>	
Organická úzkostná porucha	272
Neorganické úzkostné poruchy	273
<i>Literatura</i>	273

12. Další organicky podmíněné psychické poruchy ve stáří	274
<i>Roman Jirák</i>	
Organická emoční labilita.....	274
Organická disociativní porucha.....	274
Organická porucha osobnosti a neorganické poruchy osobnosti seniorského věku	275
Literatura	279
13. Organické psychotické poruchy ve stáří	280
<i>Petr Kozelek</i>	
Organická halucinóza	281
Organická katatonní porucha.....	283
Organický syndrom s bludy	285
Literatura	290
14. Psychózy ve stáří	291
<i>Vanda Franková</i>	
Epidemiologie	291
Vyšetření	292
Diferenciální diagnostika.....	292
Terapie.....	293
Funkční psychózy ve stáří.....	295
■ Epidemiologie	295
■ Etiologie a patogeneze.....	296
■ Diagnostika	296
■ Klinický obraz.....	296
■ Terapie	297
■ Farmakoterapie funkčních psychóz ve stáří.....	298
Trvalá duševní porucha s bludy.....	300
■ Epidemiologie	300
■ Etiologie a patogeneze.....	300
■ Klinický obraz.....	300
■ Forenzní problematika.....	302
Psychotické poruchy ve stáří přetrvávající z mladšího věku	302
Literatura	304
15. Závislosti ve stáří.....	305
<i>Hana Kučerová</i>	
Benzodiazepiny	306
Alkohol	308
Literatura	311

16. Poruchy spánku u seniorů	312
<i>Zuzana Lattová</i>	
Fyziologie spánku	312
Registrace a vyšetřování spánku	313
■ Aktigrafie.....	314
■ Polysomnografie.....	315
Spánek a stárnutí	315
■ Populační studie	316
Nejčastější primární poruchy spánku ve vyšším věku	317
■ Insomnie	317
■ Obstrukční spánková apnoe	327
■ Syndrom neklidných nohou	328
■ Periodické pohyby končetin ve spánku	329
■ Porucha chování ve spánku REM.....	330
Spánek a neurodegenerativní onemocnění.....	331
■ Tauopatie	331
■ Synukleinopatie.....	333
■ Huntingtonova nemoc	336
Prionová onemocnění	336
■ Fatální familiární insomnie	336
■ Vaskulární demence.....	337
<i>Literatura</i>	<i>337</i>
Zkratky.....	339
Rejstřík.....	343

GERONTOPSYCHIATRIE – HISTORIE, OSOBNOSTI, SOUČASNOST

1.

Roman Jiráček

Gerontopsychiatrie je odvětví psychiatrie zabývající se diagnostikou, terapií, prevencí i výzkumem psychických poruch seniorů. Podobně jako například pedopsychiatrie má také gerontopsychiatrie svá specifika oproti psychiatrii osob mladšího a středního věku. Psychika stárnoucího člověka se mění. Přistupuje řada etiologických i rizikových faktorů vzniku duševních poruch. Z etiologických faktorů jsou to především faktory organické včetně somatických poruch, vlivu terapie (zvláště pak polypragmatie), dále změny tělesných tkání dané věkem, poruchy smyslů a další. Z rizikových faktorů jsou to především nepříznivé životní okolnosti jako je ztráta partnera, zhoršení ekonomického statutu, ztráta společenského postavení a prestiže, změna bydliště (včetně přechodu do ústavů sociální péče) a další okolnosti.

V naší republice se o rozvoj gerontopsychiatrie výrazně zasloužilo několik psychiatrů, rozvíjejících svoji činnost od 50. let 20. století. Je nutno jmenovat především doc. MUDr. Miloše Vojtěchovského, CSc., který u nás jako první začal uvádět do klinické praxe terapii acetylcholinergního deficitu u pacientů trpících Alzheimerovou nemocí. Za obtížných podmínek politické perzekuce vybudoval vzorové gerontopsychiatrické oddělení v psychiatrické léčebně v Horních Beřkovicích, s perfektně organizovanou komplexní terapií, zahrnující jak biologické přístupy, tak psychoterapii, reedukační techniky, muzikoterapii a další přístupy. V Opavě vybudoval vzorové gerontopsychiatrické oddělení MUDr. Quido Kumpel, CSc., který se věnoval epidemiologii poruch v gerontopsychiatrii i léčebným metodám. Vojtěchovský a Kumpel byli spolu s doc. MUDr. Jaroslavem Bašteckým, CSc., hlavní autoři první české monografie Gerontopsychiatrie, která vyšla v roce 1994. Baštecký organizoval první specializační kursy v oboru gerontopsychiatrie jako součást předatestační přípravy v IPVZ (dříve ILF) v Praze. V rámci postgraduální výuky se gerontopsychiatrie profilovala jako nástavbový obor psychiatrie.